

บทที่ 1

บทนำ

พื้นที่ป่าไม้ของประเทศไทยได้ลดจำนวนลงเรื่อย ๆ อันเป็นผลมาจากการเพิ่มขึ้น ของจำนวนประชากรและความต้องการใช้พื้นที่ดินเพื่อปลูกพืชเศรษฐกิจ จากการเปรียบเทียบ สถิติพื้นที่ป่าไม้ในช่วง 20 ปี (พ.ศ. 2504-2525) พบว่าพื้นที่ป่าไม้ลดลงเป็นอัตราเฉลี่ยถึง 3.4 ล้านไร่ต่อปี ตัวเลขในปี พ.ศ. 2525 แสดงให้เห็นว่าพื้นที่ป่าไม้ของประเทศเหลือเพียง 97 ล้านไร่ (ประมาณร้อยละ 30 ของพื้นที่ประเทศ) และจากการสำรวจในปี พ.ศ. 2528 พื้นที่ป่าไม้ลดลงเหลือเพียง 93 ล้านไร่ หรือร้อยละ 29 ของพื้นที่ประเทศ สำหรับภาคตะวันออกเฉียงเหนือ นั้น เป็นภาคที่มีอัตราการลดลงของพื้นที่ป่าไม้รวดเร็วกว่าภาคอื่น ๆ แม้ว่าในปี พ.ศ. 2495 ภาคตะวันออกเฉียงเหนือจะมีพื้นที่ป่าไม้ถึง 60 เปอร์เซ็นต์ของพื้นที่ภาค แต่จากการสำรวจในช่วง 20 ปี ต่อมาคือ พ.ศ. 2516 ภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีพื้นที่ป่าไม้เหลือเพียงร้อยละ 28 และในอีก 5 ปีต่อมา (พ.ศ. 2521) พื้นที่ป่าไม้ลดลงเหลือเพียงร้อยละ 18 ของพื้นที่ภาค จากการสำรวจครั้งล่าสุดในปี พ.ศ. 2528 พบว่าพื้นที่ป่าไม้ของภาคนี้เหลือเพียงร้อยละ 14 ของพื้นที่ภาคหรือประมาณ 15 ล้านไร่เศษเท่านั้น (กรมป่าไม้, 2528)

การที่พื้นที่ป่าไม้มีแนวโน้มลดลงอย่างรวดเร็วนี้ รัฐบาลได้เร่งมือในการหามาตรการ แก้ไขปัญหาพระราชกรณียกิจและทำกินในเขตป่าสงวนแห่งชาติ มาตรการที่สำคัญอย่างหนึ่ง คือ การช่วยเหลือราษฎรโดยการจัดตั้งหมู่บ้านป่าไม้ (โปรดดูรายละเอียดในภาคผนวก) ในเขตป่าสงวนแห่งชาติที่เสื่อมโทรมและไม่เป็นป่าต้นน้ำลำธาร ซึ่งคณะรัฐมนตรีได้มีมติเมื่อวันที่ 29 เมษายน 2518 เห็นชอบและอนุมัติให้ดำเนินการได้ตามที่กระทรวงเกษตรและ สหกรณ์เสนอ ทั้งนี้เพื่อช่วยให้ราษฎรที่เข้าไปอาศัยและทำกินในเขตป่าสงวนได้มีที่ทำกินเป็น หลักแหล่ง ไม่บุกรุกทำลายป่าสงวนต่อไป เมื่อจัดตั้งหมู่บ้านป่าไม้แล้วหน่วยงานของทาง ราชการที่เกี่ยวข้องจะได้ประสานงาน เพื่อดำเนินโครงการพัฒนา ในอันที่จะยกระดับคุณภาพ ชีวิตของประชาชนในหมู่บ้านป่าไม้ให้ดียิ่งขึ้นต่อไป

การดำเนินงานพัฒนาในชุมชนชนบทไม่ว่าจะเป็นหมู่บ้านทั่วไป หรือหมู่บ้านที่รัฐ จัดตั้งขึ้นต้องอาศัยความร่วมมือจากหน่วยงานภายนอกและพลังของประชาชนที่อยู่ในหมู่บ้าน นั้น ๆ เองประกอบกัน ในฐานะที่เป็นแกนนำในการพัฒนา หน่วยงานทั้งภาครัฐบาลและ เอกชนควรต้องมีความรู้เกี่ยวกับหมู่บ้านที่ตนเองต้องการเข้าไปร่วมพัฒนา ทั้งนี้เพื่อจะได้ ประสานความคิดในการประมวลและวิเคราะห์ปัญหา การหาแนวทางแก้ปัญหา การดำเนิน

การแก้ปัญหาของหน่วยงานของตนและความคิดของประชาชนอันเป็นประชากรเป้าหมายของการพัฒนา การที่จะกำหนดรูปแบบของกลยุทธ์ในการพัฒนาสำหรับหมู่บ้านใด ๆ คงต้องวางอยู่บนพื้นฐานของความรู้ ความเข้าใจในหมู่บ้านนั้น ๆ ในด้านที่เกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคมและการเมือง ตลอดจนกระบวนการจัดการเกี่ยวกับการพัฒนาในหมู่บ้าน กล่าวคือ ต้องเข้าใจกลไกภายในหมู่บ้านว่า ส่วนใดเป็นตัวจักรสำคัญที่ผลักดันให้การพัฒนาดำเนินไปได้ กลุ่มหรือสถาบันใดมีบทบาทสำคัญในการตัดสินใจและดำเนินงานเกี่ยวกับการพัฒนา ความรู้เหล่านี้มีส่วนสำคัญที่จะทำให้หน่วยงานภายนอกมองเห็นแนวทางในการกำหนดกลยุทธ์เพื่อดำเนินการพัฒนาพร้อมกับชาวบ้านได้อย่างเหมาะสม การทำความเข้าใจเกี่ยวกับหมู่บ้านนั้น ต้องอาศัยการศึกษาที่ละเอียดลึกซึ้ง โดยเฉพาะอย่างยิ่งวิวัฒนาการของหมู่บ้านทั้งในด้านเศรษฐกิจ สังคมวัฒนธรรมและการเมืองทั้งนี้เพราะการเปลี่ยนแปลงในด้านใดด้านหนึ่งย่อมมีผลกระทบต่อการเปลี่ยนแปลงในด้านอื่น ๆ และที่สำคัญคือ การเปลี่ยนแปลงหรือความเคลื่อนไหวใด ๆ ที่เกิดขึ้นภายในหมู่บ้านไม่ว่าสาเหตุจะมาจากภายในหรือภายนอกหมู่บ้านย่อมเกิดขึ้นและดำเนินไปภายใต้โครงสร้างทางเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรมและการเมืองของหมู่บ้านทั้งสิ้น ดังนั้นการศึกษาหมู่บ้านในแนวคิดจึงเป็นสิ่งที่จำเป็นอย่างยิ่ง

หมู่บ้านต่าง ๆ นั้นย่อมมีความแตกต่างกันอย่างแน่นอนถ้าพิจารณาลงไปรายละเอียดและถ้าพิจารณาในแง่ของการจัดองค์กรทางสังคมแล้วจะพบว่า หมู่บ้านส่วนใหญ่ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เกิดจากการรวมตัวของประชากรที่มาตั้งบ้านเรือนอยู่ด้วยกันเป็นชุมชนตามธรรมชาติ มีการจัดระเบียบภายในหมู่บ้านบนพื้นฐานของระบบเครือญาติ หรือความคล้ายคลึงกันทางเชื้อชาติ ศาสนา และภาษา หมู่บ้านอีกจำพวกหนึ่งนั้น เป็นหมู่บ้านที่ถูกจัดตั้งขึ้นโดยหน่วยงานภายนอก เช่น หน่วยงานราชการ เพื่อวัตถุประสงค์ทางการปกครอง การจัดการทางทรัพยากร เป็นต้น ประชากรในหมู่บ้านในลักษณะดังกล่าวนี้อาจมีความแตกต่างกันในด้านภูมิหลังทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม ซึ่งมีผลอย่างยิ่งต่อการใช้ชีวิตอยู่ร่วมกันและรวมตลอดถึงการร่วมกันพัฒนาหมู่บ้านของตนเอง หมู่บ้านป่าไม้ (Forest Villages) เป็นตัวอย่างที่ดีของหมู่บ้านประเภทนี้ โดยทั่วไปแล้วหมู่บ้านป่าไม้จะประกอบด้วยประชากรที่อพยพมาจากที่ต่าง ๆ กัน อาจมีภาษาหรือเชื้อชาติต่างกัน ดังนั้นการจัดระเบียบทางสังคมภายในหมู่บ้านจึงอาจมีความยุ่งยากลำบาก การที่หน่วยงานภายนอกจะดำเนินโครงการพัฒนาใด ๆ ร่วมกับชาวบ้านที่มีความแตกต่างกันลักษณะนี้คงต้องใช้ความสามารถหรือกลยุทธ์ในการพัฒนาที่มีลักษณะแตกต่างไปจากหมู่บ้านธรรมดาทั่วไป ตลอดระยะเวลาตั้งแต่ได้มีการประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับต่าง ๆ มา หน่วยงานของรัฐและเอกชนได้เข้าไปดำเนินโครงการพัฒนาในหมู่บ้านเป้าหมายมากมาย จึงน่าจะได้ศึกษาลักษณะและรูปแบบของการพัฒนาที่หน่วยงานเหล่านี้ เข้าไปดำเนินการในหมู่บ้านเพื่อเป็นการสะท้อน

ภาพของการทำงานเพื่อให้หน่วยงานต่างๆ ได้ทราบและหาทางปรับปรุงให้มีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาการเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และการเมืองของหมู่บ้าน ซึ่งเกิดจากการจัดตั้งของทางราชการ และหมู่บ้านที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ
2. เพื่อศึกษารูปแบบการพัฒนาของหมู่บ้านที่ได้รับการจัดตั้งและหมู่บ้านที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

ผลการศึกษาวิจัยตามโครงการนี้จะช่วยให้หน่วยงานที่เกี่ยวข้องในการพัฒนาหมู่บ้าน ได้เข้าใจกลไกการเปลี่ยนแปลงในด้านต่าง ๆ ของหมู่บ้าน เพื่อกำหนดลู่ทางการดำเนินงานพัฒนาพร้อมกับประชากรหมู่บ้านที่เหมาะสมและสามารถใช้กลไกของหมู่บ้านให้เป็นประโยชน์ต่อการดำเนินการพัฒนาให้มากเพื่อประโยชน์สุขของประชากรในหมู่บ้าน ทั้งหมด

แนวคิดที่ใช้ในการวิจัย

สังคมมนุษย์ย่อมมีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา ผู้ที่ศึกษาการเปลี่ยนแปลงของสังคมมักต้องเปรียบเทียบสภาพของสังคมในช่วงระยะเวลาที่แตกต่างกันเพื่อศึกษาดูว่าสังคมในช่วงเวลาต่าง ๆ กันนั้น มีความแตกต่างกันอย่างไร ซึ่งทำให้ผู้ศึกษามองเห็นความเปลี่ยนแปลงของสังคมได้ ดังนั้นมิติของเวลาจึงเป็นตัวแปรที่สำคัญมากในการศึกษาเรื่องการเปลี่ยนแปลง หรือถ้าพิจารณาอีกนัยหนึ่งการศึกษารูปแบบการเปลี่ยนแปลงเป็นการศึกษาสภาพของสังคมปัจจุบัน โดยมองย้อนกลับไปในมิติของเวลาแห่งอดีตซึ่งช่วยให้ผู้ศึกษาเข้าใจกระบวนการของการเปลี่ยนแปลงของสังคมได้สำหรับหน่วยของการวิเคราะห์ (Unit of Analysis) ในเรื่องการเปลี่ยนแปลงอาจได้แก่ กลุ่ม องค์การ ชุมชน หรือสังคม การศึกษาการเปลี่ยนแปลงของหน่วยของการวิเคราะห์เหล่านี้ได้แก่ การพิจารณาถึงความแตกต่างของหน่วยของการวิเคราะห์ในช่วงเวลาต่าง ๆ กัน ความแตกต่างที่เกิดขึ้นนี้ เป็นไปอย่างต่อเนื่องเป็นกระบวนการ เช่น การศึกษาการเปลี่ยนแปลงของหมู่บ้านย้อนหลังไป 20 ปี ซึ่งจะช่วยให้ผู้ศึกษาได้เข้าใจถึงกระบวนการการเปลี่ยนแปลงของหมู่บ้านที่ศึกษาในรอบ 20 ปีที่ผ่านมา

การศึกษาความเปลี่ยนแปลงของหน่วยของการวิเคราะห์ต่าง ๆ นั้น มักอยู่บนพื้นฐานของข้อสมมติที่สำคัญ ๆ หลายประการคือ การเปลี่ยนแปลงเป็นเรื่องของธรรมชาติ นั่นคือ ไม่มีใครสามารถหยุดยั้งการเปลี่ยนแปลงได้ การเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นหรือมีอยู่ตลอดเวลาและดำเนินไปอย่างต่อเนื่อง โดยมีปัจจัยที่ผลักดันให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ นอกจากนี้การเปลี่ยนแปลงของสังคมเป็นสิ่งที่จำเป็น ทั้งนี้เพื่อความเจริญก้าวหน้าของสังคมมนุษย์นั่นเอง

จากข้อสมมติเหล่านี้นักวิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงมักศึกษาการเปลี่ยนแปลงของสังคมในมิติต่าง ๆ กัน โดยอาจศึกษาการเปลี่ยนแปลงในแง่ของจำนวนดูว่าการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นมีมากน้อยเพียงใด เช่น จำนวนประชากรที่เพิ่มขึ้น ในกรณีที่มีการตั้งเป้าหมายของการเปลี่ยนแปลงไว้ ผู้ศึกษาอาจศึกษาทิศทางของการเปลี่ยนแปลงว่าเป็นไปในทางใด เช่น เป็นสังคมอุตสาหกรรมใหม่ หรือสังคมเกษตรกรรมแบบพึ่งตนเอง นอกจากนี้ผู้ศึกษาอาจวิเคราะห์ธรรมชาติของการเปลี่ยนแปลงว่า การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นเป็นไป อย่างค่อยเป็นค่อยไปที่ละเล็กละน้อย ซึ่งมักเรียกการเปลี่ยนแปลงแบบนี้ว่าการเปลี่ยนแปลงแบบวิวัฒนาการ การเปลี่ยนแปลงบางอย่างเกิดขึ้นอย่างฉับพลันรวดเร็วซึ่งมีผลทำให้สังคมเกิดการเปลี่ยนแปลง “แบบพลิกแผ่นดิน” จึงจัดว่าเป็นการเปลี่ยนแปลงแบบปฏิวัติ หรือที่มักพบเห็นกันโดยทั่วไป ในประเทศที่พัฒนาแล้วและประเทศกำลังพัฒนาได้แก่ การมีแผนกำหนดทิศทางการเปลี่ยนแปลงไว้ล่วงหน้า ซึ่งมักเรียกกันว่าการเปลี่ยนแปลงโดยการวางแผน (Planned Change) หรือที่รู้จักกันในนามของการพัฒนานั่นเอง

การเปลี่ยนแปลงทางสังคม

การเปลี่ยนแปลงทางสังคม หมายถึง การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับโครงสร้างของสังคมและส่งผลกระทบต่อให้การกระทำทางสังคม (Social Action) และการกระทำระหว่างกันทางสังคม (Social Interaction) ของบุคคลเปลี่ยนแปลงไปด้วย โครงสร้างทางสังคมเป็นปัจจัยที่สำคัญยิ่ง ซึ่งทำให้สังคมคงอยู่ได้ โดยโครงสร้างทางสังคมจะเป็นตัวหล่อหลอมแบบแผนของพฤติกรรมและความสัมพันธ์ต่อกันของมวลมนุษย์ในอันที่จะถือเป็นแนวปฏิบัติในสถานการณ์ต่าง ๆ ซึ่งจะช่วยให้บุคคลสามารถคาดการณ์การแสดงพฤติกรรมของกันและกันได้ ในระดับนี้จึงมีผลทำให้มนุษย์สามารถอยู่ร่วมกันและสังคมก็มีความเป็นระเบียบองค์ประกอบหลักๆ ของโครงสร้างทางสังคมอาจได้แก่ สถานภาพ (Status) บทบาท (Role) ค่านิยม (Value) การจัดลำดับชั้นทางสังคม (Social Stratification) ปทัสถานทางสังคม (Norms) และสถาบันทางสังคมต่าง ๆ (Social Institutions) การที่จะทำให้มนุษย์แต่ละคนสามารถเข้าใจสถานภาพและบทบาท ค่านิยม ปทัสถานทางสังคม ฯลฯ ในการที่จะแสดงพฤติกรรมทางสังคมหรือมีความสัมพันธ์กับบุคคลอื่น ๆ ในสังคมนั้น ต้องอาศัยกลไกของกระบวนการ

อบรมสั่งสอนทางสังคม (Socialization) เป็นหลัก การเปลี่ยนแปลงในองค์ประกอบหลัก ๆ ของโครงสร้างทางสังคมเพียงอย่างเดียวไม่อาจถือว่าเป็นการเปลี่ยนแปลงทางสังคม เช่น สถานภาพและบทบาทของสตรีไทยในปัจจุบันเปลี่ยนแปลงไปมากกว่าคือสตรีไทย มีโอกาสได้รับการศึกษามากขึ้น ได้ดำรงตำแหน่งผู้นำชุมชนหรือผู้บริหารองค์การต่าง ๆ การเปลี่ยนแปลงเพียงสถานภาพและบทบาทก็ยังไม่ใช่การเปลี่ยนแปลงทางสังคม ต่อเมื่อการเปลี่ยนแปลงนั้นได้ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในการกระทำและความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างสตรีกับบุคคลอื่นในสังคมแล้วย่อมถือได้ว่าการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นนั้น เป็นการเปลี่ยนแปลงทางสังคม

การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ

ความสัมพันธ์ในทางเศรษฐกิจเป็นอีกมิติหนึ่งของการอยู่ร่วมกันของมนุษย์ในสังคม มนุษย์ได้ใช้ทรัพยากรผนวกกับวิธีการจัดการ เพื่อให้ได้สินค้าและบริการในการที่จะตอบสนองความต้องการของมนุษย์เอง โดยทั่วไปแล้วในระบบเศรษฐกิจหนึ่ง ๆ มนุษย์จะมีพฤติกรรมทางเศรษฐกิจที่สัมพันธ์กัน คือ การผลิตซึ่งหมายถึงการนำปัจจัยการผลิตมาประกอบเข้าด้วยกันเพื่อให้เกิดเป็นสินค้าและบริการ เพื่อตอบสนองความต้องการมนุษย์และในกระบวนการผลิตนี้มนุษย์ได้มีความสัมพันธ์กันในเชิงเศรษฐกิจ เช่น การแลกเปลี่ยนแรงงาน ความสัมพันธ์ของนายจ้างกับลูกจ้าง ทั้งนี้เพราะแรงงานของมนุษย์เป็นปัจจัยที่สำคัญประการหนึ่งในการผลิต เมื่อผลิตสินค้าและบริการแล้วมนุษย์ได้นำสินค้าและบริการเหล่านั้นมาแลกเปลี่ยน (Exchange) กันเพื่อตอบสนองความต้องการของกันและกัน เพราะในสังคมมนุษย์ได้มีการแบ่งงานกันทำและในบางครั้งมนุษย์ไม่สามารถที่จะตอบสนองความต้องการของตนเองได้ทั้งหมดด้วยตัวของมนุษย์เองโดยลำพัง ในการแลกเปลี่ยนสินค้าและบริการกันนี้มนุษย์อาจแลกเปลี่ยนสินค้าและบริการกันโดยตรงหรือแลกเปลี่ยนโดยใช้ระบบเงินตราเป็นสื่อกลางการที่จะนำสินค้าและบริการไปให้ถึงมือผู้บริโภค ระบบเศรษฐกิจต้องอาศัยกลไกการแจกจ่าย (Distribution) ซึ่งได้แก่ กลไกการตลาด ระบบการคมนาคมขนส่งซึ่งในระบบการแจกจ่ายนี้มนุษย์ได้มีความสัมพันธ์กันในหลาย ๆ ด้าน เช่น ความสัมพันธ์ระหว่างพ่อค้าคนกลางกับชาวบ้านซึ่งเป็นผู้ผลิตรายย่อย ความสัมพันธ์ระหว่างผู้ค้าส่งกับผู้ค้าปลีก พฤติกรรมเชิงเศรษฐกิจที่สำคัญอีกประการหนึ่งได้แก่ การบริโภค (Consumption) ซึ่งหมายถึงการกินและการใช้เพื่อให้เกิดความพึงพอใจ หรือนำมาบรรเทาความต้องการของผู้บริโภคพฤติกรรมการบริโภคของมนุษย์อาจถูกกำหนดโดยระบบค่านิยมของสังคม เช่น การนิยมใช้สินค้าที่ผลิตจากต่างประเทศ การกินอยู่อย่างคนในเมือง ชนชั้นและฐานะทางเศรษฐกิจของบุคคลและการบริโภคนิสัยของคนในชุมชน เช่น การกินปลาดิบ การดื่มสุรา การเสพยาเสพติด ดังนั้นการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ จึงหมายถึงพฤติกรรมและความสัมพันธ์เชิงเศรษฐกิจของมนุษย์ในกระบวนการผลิต การแลกเปลี่ยน การแจกจ่าย และการบริโภค

การเปลี่ยนแปลงทางการเมือง

นอกจากมนุษย์จะมีความสัมพันธ์กันในทางเศรษฐกิจ และสังคมแล้ว มนุษย์ยังมีความสัมพันธ์กันในเชิงการเมืองด้วย เมื่อกล่าวถึงการเมืองมักจะเป็นการพิจารณาถึงความสัมพันธ์ในเชิงอำนาจ (Power Relations) ของมนุษย์ อำนาจที่กล่าวถึงนี้อาจเป็นอำนาจทางเศรษฐกิจด้วยเหตุที่มนุษย์กลุ่มหนึ่งหรือชนชั้นหนึ่งสามารถควบคุมปัจจัยการผลิต ดังนั้นความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นจึงเป็นความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่ไม่เท่าเทียมกัน และสภาพความสัมพันธ์ดังกล่าวนี้อาจนำไปสู่ความขัดแย้งระหว่างบุคคลหรือกลุ่ม ความขัดแย้งที่เกิดขึ้นอาจมีรากฐานมาจากความไม่สอดคล้องกันในผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ นักวิชาการบางท่านอาจจะมองอำนาจในแง่ที่เป็นความสามารถของบุคคลฝ่ายหนึ่ง สามารถมีอิทธิพลต่อการตัดสินใจของบุคคลอีกฝ่ายหนึ่ง รากฐานของอำนาจอาจได้แก่ ความรู้ ฐานะทางเศรษฐกิจและสังคม กฎหมาย บุคลิกภาพส่วนบุคคลและในระบบความสัมพันธ์เชิงอำนาจนี้ ถ้าฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งมีอำนาจน้อยกว่าอีกฝ่ายหนึ่งจะด้วยเพราะเหตุว่ามีความรู้ที่น้อยกว่าหรือจนกว่าก็ตามยอมทำให้บุคคลหรือกลุ่มดังกล่าวนี้อยู่ในฐานะที่ต้องพึ่งพิงอีกฝ่ายหนึ่งที่มีอำนาจมากกว่าเช่น ความสัมพันธ์ของพ่อค้าคนกลางกับชาวบ้านก็จัดเป็นความสัมพันธ์ประเภทนี้ ทั้งนี้เพราะว่าพ่อค้าคนกลางมักมีฐานะทางเศรษฐกิจและสังคมเหนือกว่าชาวบ้าน นอกจากนี้ยังมีความรู้ในเรื่องความเคลื่อนไหวของราคาและตลาดสินค้าทางการเกษตรดีกว่าชาวบ้านอีกด้วย ดังนั้นเมื่อกล่าวถึงการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองจึงเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงในความสัมพันธ์เชิงอำนาจของมนุษย์นั่นเอง

การพัฒนา (Development)

สำหรับแนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาได้มีนักวิชาการ ได้ให้ความหมายและคำอธิบายไว้มากมาย ซึ่งพอจะกล่าวได้โดยสังเขปดังต่อไปนี้

Everett M. Rogers (1969) ได้อธิบายความหมายของการพัฒนาว่า การพัฒนาเป็นการเปลี่ยนแปลงทางสังคมชนิดหนึ่ง ซึ่งเกิดจากการที่ความคิดใหม่ ๆ แพร่กระจายเข้าไปในระบบสังคมใดหนึ่งและส่งผลให้รายได้ต่อหัวและคุณภาพชีวิตของประชากรสูงขึ้นเพราะความรู้ใหม่ ๆ ได้ช่วยให้ระบบสังคมมีวิธีการผลิตที่ทันสมัย และมีการจัดระเบียบทางสังคมที่ดีขึ้น

Edgar Owens และ Robert Shaw (1974 : 2-3) อธิบายว่าการพัฒนาเป็นการสร้างสถาบันต่าง ๆ ซึ่งเปิดโอกาสให้ประชาชนผู้เสียเปรียบในสังคมได้มีโอกาสมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ ซึ่งจะมีผลกระทบต่อชีวิตของพวกเขาและสถาบันเหล่านี้จะเป็นตัวเชื่อมโยงบุคคลผู้เสียเปรียบกับสังคมสมัยใหม่ และยังเปิดโอกาสให้พวกเขาเหล่านี้ได้มีส่วนร่วมในการกระจายผลประโยชน์อันเกิดจากการพัฒนาทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองด้วย

สำหรับ Michael P.Todaro (1985) เห็นว่าการพิจารณาเป็นกระบวนการทางเศรษฐกิจและการเมืองที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงด้านโครงสร้างและสถาบันของสังคม ซึ่งนำไปสู่การกระจายผลประโยชน์อันเกิดจากการก้าวหน้าทางเศรษฐกิจไปสู่ประชากรในส่วนต่าง ๆ ของสังคม ได้อย่างมีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น

ดิเรก ฤกษ์หรัย (2527) ได้ให้ความหมายของการพัฒนาว่า การพัฒนาคือกระบวนการปรับปรุงคุณภาพชีวิตของกลุ่มประชากรเป้าหมาย โดยมุ่งให้เกิดความเสมอภาคและการกระจายผลประโยชน์ที่เท่าเทียมกัน และในกระบวนการพัฒนานี้ได้มีการกำหนดทิศทาง การจัดโครงสร้างและระบบที่เหมาะสม ตลอดจนการควบคุมอัตราของการเปลี่ยนแปลง ได้อย่างบังเกิดผล

จากความหมายของการพัฒนาที่กล่าวมาข้างต้นพอจะสรุปความหมายของการพัฒนาได้ว่าการพัฒนาเป็นกระบวนการปรับปรุงคุณภาพชีวิตของประชากรให้ดีขึ้น โดยการแพร่กระจายเทคโนโลยีที่เหมาะสมต่อการผลิตและการปรับปรุงด้านโครงสร้างและสถาบัน ทางสังคม เพื่อให้มีการกระจายผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ สังคมและการเมืองอย่างทั่วถึงและเป็นธรรม ตลอดจนให้โอกาสแก่ประชาชนผู้เสียเปรียบได้มีโอกาสมีส่วนร่วมในการตัดสินใจแบ่งปันผลประโยชน์ดังกล่าวนี้ด้วย

แนวทางการพัฒนาที่ประเทศไทยใช้ตั้งแต่ประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 1-4 การพัฒนาประเทศจะเน้นในเรื่องของการพัฒนาเศรษฐกิจเป็นหลัก โดยเน้นหนักในส่งเสริมการลงทุนเพื่อเพิ่มผลผลิต การเพิ่มสมรรถภาพของแรงงานและการสร้างปัจจัยพื้นฐานที่จำเป็นในการพัฒนาประเทศ การที่จะพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศให้เจริญรุดหน้าขึ้น จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องเร่งพัฒนาอุตสาหกรรม ซึ่งเป็นแนวทางการพัฒนาที่ประเทศตะวันตกทั้งหลายใช้และประสบผลสำเร็จในเชิงเศรษฐกิจมาแล้วแนวทางการพัฒนา ดังกล่าวนี้ได้ประสานสอดคล้องกับแนวความคิดเรื่องความทันสมัย (Modernization) ซึ่งเน้นในเรื่องของการเปลี่ยนแปลงค่านิยม ทัศนคติและปทัสถานทางสังคมของประชาชน เพื่อที่จะผลักดันให้ระบบความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจแบบสังคมดั้งเดิมไปสู่ระบบความสัมพันธ์เชิงเศรษฐกิจในสังคมสมัยใหม่ ซึ่งระบบเศรษฐกิจมีความสลับซับซ้อนมากขึ้น สำหรับลักษณะสำคัญของสังคมแบบดั้งเดิมและสังคมสมัยใหม่พอแยกอธิบายโดยสังเขปได้ดังนี้ (Webster, 1984)

1. ลักษณะของสังคมแบบดั้งเดิม
 - 1.1 ประชาชนยังมีค่านิยมที่ยึดมั่นในแนวทางแบบเก่าในการดำเนินการต่าง ๆ ซึ่งมีผลทำให้ประชาชนขาดความสามารถในเชิงวัฒนธรรมที่จะปรับตัวให้เข้ากับสถานการณ์ใหม่ ๆ

- 1.2 ระบบเครือข่ายมีความสำคัญและมีอิทธิพลมากในการควบคุมทางเศรษฐกิจการเมืองและสังคมและในสังคมดั้งเดิมนี จะให้ความสำคัญต่อสถานภาพที่ได้มาโดยการเกิด (Ascribed Status) มากกว่าสถานภาพที่ได้มาโดยความสามารถ (Achieved Status)
 - 1.3 ประชาชนในสังคมแบบดั้งเดิม มีความเชื่อในสิ่งที่อยู่เหนือธรรมชาติ และมีแนวทางในการมองความเป็นไปของโลกในลักษณะที่ว่าตนเองมิได้มีความสามารถเพียงพอที่จะฝันความเป็นไปของธรรมชาติได้
2. ลักษณะของสังคมสมัยใหม่
- 2.1 แม้ว่าประชาชนจะยังคงยึดมั่นในประเพณี แต่เป็นความยึดมั่นที่ไม่มั่งงาย กล่าวคือ ประชาชนจะพยายามท้าทายประเพณีที่เห็นว่าไม่มีความจำเป็น และถ้าเป็นไปได้ก็พยายามปรับปรุงให้เหมาะสมกับสภาพแวดล้อม
 - 2.2 สังคมสมัยใหม่ให้ความสำคัญกับระบบเครือข่ายน้อยลง ทั้งนี้เพราะมีการย้ายที่อยู่มีการเลื่อนฐานะทางสังคมสูงทำให้ความสัมพันธ์ทางเครือญาติ คลายตัวลง นอกจากนี้การได้มาซึ่งสถานภาพทางเศรษฐกิจ การเมือง และสังคมมักได้มาโดยความสามารถมากกว่าการเกิด
 - 2.3 ประชาชนของสังคมสมัยใหม่มองความเป็นไปของธรรมชาติในลักษณะที่ว่าตนเองมีความสามารถและมีอิทธิพลที่จะเอาชนะธรรมชาติได้ และสามารถปรับสภาพธรรมชาติให้เป็นประโยชน์ต่อการดำรงชีวิตได้

ผลของการพัฒนาประเทศตามแนวทางดังกล่าวนี้ ได้ก่อให้เกิดผลกระทบทางเศรษฐกิจและสังคมที่สำคัญ ๆ หลายประการคือ ก่อให้เกิดช่องว่างระหว่างคนจนกับคนรวย ยิ่งพัฒนาคนรวยยิ่งรวยขึ้นในขณะที่คนจนกับจนลง ทั้งนี้เพราะรายได้ที่เกิดขึ้นจากการสำเร็จเติบโตทางเศรษฐกิจของประเทศตกอยู่ในมือของคนรวยจำนวนน้อยเท่านั้น ในขณะที่คนจนส่วนใหญ่ไม่ได้รับผลประโยชน์จากการพัฒนาเศรษฐกิจเท่าใดนัก นอกจากนี้ยังก่อให้เกิดปัญหาความเสื่อมโทรมของสภาพแวดล้อมอันเนื่องมาจากมลภาวะเป็นพิษของน้ำ อากาศ เสียง และการที่ป่าไม้ ตลอดจนแร่ธาตุต่าง ๆ ถูกนำเอามาใช้ในกระบวนการการพัฒนาประเทศ นอกจากสภาพแวดล้อมทางกายภาพจะเสื่อมโทรมแล้ว สภาพแวดล้อมทางสังคมก็เสื่อมโทรมด้วย เนื่องจากการพัฒนาที่เน้นการสร้างวัตถุมากเกินไป จนละเลยการพัฒนาจิตใจทำให้เกิดปัญหาอาชญากรรม ปัญหาทางด้านจิตใจและความแตกแยกของสถาบันครอบครัว อันเนื่องมาจากภาวะบีบคั้นทางเศรษฐกิจเป็นสำคัญ

จากผลกระทบของการพัฒนาดังกล่าวข้างต้นนี้ ได้นำไปสู่การเสนอแนวคิดในการพัฒนาประเทศแนวใหม่ ซึ่งใช้เป็นหลักในการวางแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 5-6 แนวคิดที่สำคัญได้แก่แนวคิดเรื่องการพัฒนาชนบท การพัฒนาชนบทหมายถึง การปรับปรุงสภาพชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชนที่อาศัยอยู่ในเขตชนบท โดยการจัดสรรและการใช้ทรัพยากรต่าง ๆ เพื่อการจัดสวัสดิการและการผลิตสำหรับประชากรชนบท การพัฒนาชนบทนี้จะเน้นการให้ประชาชนชนบทได้เข้ามามีส่วนร่วมในการกระบวนการพัฒนาชนบท ทั้งนี้เพื่อให้ประชาชนได้พัฒนาทักษะ และพัฒนาความสามารถในการดำเนินกิจกรรมการพัฒนา ร่วมกัน นอกจากนี้ยังมีการสร้างสถาบันทั้งระดับท้องถิ่น ระดับภาคและระดับชาติ เพื่อให้การใช้ทรัพยากรในกระบวนการพัฒนาเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพและยังทำให้กระบวนการพัฒนาชนบทสามารถดำเนินการอย่างต่อเนื่อง

แนวทางในการพัฒนาชนบทอาจมีหลายแนวทางด้วยกัน แนวทางที่สำคัญคือ การพัฒนาชนบทด้วยการเน้นการพัฒนาการเกษตรโดยการพัฒนาเทคโนโลยีทางการเกษตร การจัดบริการสินเชื่อ การควบคุมราคาและการพัฒนาตลาดผลผลิตการเกษตร การรวมกลุ่มเกษตรกร การพัฒนาชนบทด้วยการพัฒนาชาชนโดยมีผู้นำการเปลี่ยนแปลง (Change Agents) ของหน่วยงานหรือองค์กรที่ทำงานพัฒนาเข้าไปเป็นผู้ทำงานร่วมกับชาวบ้านในระดับ ตำบลและหมู่บ้าน ในการกำหนดปัญหา ความต้องการของชุมชน และหาแนวทางออกในการแก้ไขปัญหาและเพื่อการตอบสนองความต้องการของชุมชนร่วมกับชาวบ้าน โดยเน้นให้มีการใช้ทรัพยากรในท้องถิ่นให้มากที่สุดทั้งที่เป็นทรัพยากรธรรมชาติและทรัพยากรมนุษย์และทางราชการจะเป็นผู้สนับสนุนด้านวิชาการและงบประมาณตามความจำเป็น อย่างไรก็ตาม การพัฒนาชนบทด้วยการเน้นการพัฒนาในด้านใดด้านหนึ่งอาจจะไม่ครอบคลุมการแก้ปัญหา และสนองตอบความต้องการของชุมชนได้อย่างแท้จริง ดังนั้นการพัฒนาชนบทจึงควรเป็นการพัฒนาแบบผสมผสาน (Integrated Rural Development) โดยประสานกิจกรรมการพัฒนาของหน่วยงานต่าง ๆ เข้าด้วยกันเพื่อที่จะปรับปรุงชีวิตความเป็นอยู่ของชาวชนบทในหลาย ๆ ด้าน พร้อม ๆ กันไปโดยอยู่ภายใต้โครงสร้างการบริหารเดียวกัน โดยที่หน่วยงานต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องต้องทำงานอย่างประสานกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การบริหารงานในระดับท้องถิ่น ซึ่งรัฐจะต้องปรับปรุงระบบการบริหารงานให้มีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น มีการวางแผนในระดับท้องถิ่นที่ครอบคลุมกิจกรรมการพัฒนาหลาย ๆ ด้าน การพัฒนาในพื้นที่ใดก็ตามต้องดำเนินกิจกรรมที่ครอบคลุมทุกด้านพร้อม ๆ กัน จึงจำเป็นอย่างยิ่งที่รัฐจะต้องกระจายอำนาจการบริหารและการตัดสินใจต่าง ๆ ไปยังส่วนภูมิภาคและท้องถิ่นให้มากขึ้น เพื่อหน่วยงานต่าง ๆ จะได้สามารถสนองตอบความต้องการ และแก้ปัญหาของชุมชนได้อย่างทันเวลา สำหรับระบบการบริหารการพัฒนาชนบทที่ประเทศไทยใช้อยู่ในปัจจุบันได้แก่ การจัดตั้งคณะกรรมการพัฒนาชนบทแห่งชาติ (กชช.) และองค์กรการพัฒนาชนบทในระดับจังหวัด

ผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

จากการสำรวจรายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้อง การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองเศรษฐกิจ สังคมและรูปแบบของการพัฒนา พอจะกล่าวได้โดยสังเขปดังนี้

Chucpaeng (1967) ได้ศึกษาการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมของหมู่บ้าน ในอำเภอกันทรวิชัย จังหวัดมหาสารคาม พบว่าการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในระดับหมู่บ้านมี ทั้งการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคม การเปลี่ยนแปลงในทางเศรษฐกิจที่สำคัญได้แก่ การอพยพแรงงานของเยาวชนเพื่อไปทำงานรับจ้างในรูปแบบต่าง ๆ ในกรุงเทพ และภาคใต้ แล้วส่งเงินมาให้ครอบครัวที่อยู่ข้างหลัง ส่วนการเปลี่ยนแปลงทางสังคมได้แก่ การที่ พฤติกรรมทางสังคมของผู้อพยพเปลี่ยนไปเช่นไม่เชื่อฟังพ่อแม่ ไม่อยากทำงานบ้าน นอกจากนี้ ยังมีส่วนชักจูงให้เยาวชนคนอื่น ๆ เกิดความต้องการที่จะไปทำงานในกรุงเทพฯ มากขึ้น

Klausner (1972) ได้ศึกษาการเปลี่ยนแปลงของบ้านหนองโดนจังหวัดอุบลราชธานี ผลของการศึกษาวิจัยพอสรุปได้ดังนี้ คือ การเปลี่ยนแปลงของเศรษฐกิจและสังคมในบ้าน หนองโดนนั้นเป็นไปในลักษณะที่ว่าระบบเศรษฐกิจและสังคมเดิมที่เน้นการแลกเปลี่ยนเป็น สำคัญกำลังถูกแทนที่ด้วยระบบเศรษฐกิจแบบใช้เงินตราเป็นสื่อในการแลกเปลี่ยนมีผลทำให้ ขอบข่ายของตลาดขยายตัวกว้างมากขึ้น โดยมีการติดต่อค้าขายกับพ่อค้าในตัวเมือง ผลที่ ตามมาก็คือสินค้าสำเร็จรูปต่าง ๆ ได้แพร่หลายเข้าไปยังหมู่บ้าน ข้อค้นพบนี้สอดคล้องกับ ผลการวิจัยของ เมอมาลย์ ราชภัณฑารักษ์ (2520) ซึ่งศึกษาพัฒนาการเกษตรกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคม ไทย พ.ศ. 2435-2475 พบว่าผลของการเปลี่ยนแปลงวิธีการผลิตทางการ เกษตร ทำให้ระบบเศรษฐกิจเปลี่ยนจากเศรษฐกิจแบบเลี้ยงตัวเอง มาเป็นระบบเศรษฐกิจ แบบการค้า (Commercial Economy) มีการจ้างแรงงานเพื่อทำเกษตรกรรมเกิดการอพยพ แรงงาน เกิดการเอารัดเอาเปรียบในระบบความสัมพันธ์ระหว่างชาวนา พ่อค้าคนกลางและ โรงสี โดยชาวนาเป็นฝ่ายที่เสียเปรียบมากที่สุด สำหรับในทางสังคมนั้น Klausner (1972) พบว่าโครงสร้างของครอบครัวได้เปลี่ยนแปลงไปโดยครอบครัวขยายกำลังเปลี่ยนไปเป็นครอบครัว เดี่ยวมากยิ่งขึ้น เพราะประชากรที่อยู่ในวัยหนุ่มสาวเมื่อแต่งงานแล้วนิยมแยกครอบครัวไปอยู่ ต่างหากจากพ่อแม่ ระบบการช่วยเหลือซึ่งกันและกันเริ่มหมดไปโดยเปลี่ยนมาเป็นการจ้างแรง งานแทน ค่านิยมของพ่อแม่เกี่ยวกับการศึกษาเปลี่ยนไปกล่าวคือ พ่อแม่นิยมส่งเสริมให้ลูก ได้เรียนมากขึ้นกว่าสมัยก่อน ซึ่งประเด็นนี้ตรงกับข้อค้นพบของ Snit Smuckam (1972) ที่ ว่าชาวพวนมีค่านิยมที่เปลี่ยนไปคือ นิยมให้ลูกได้มีการศึกษา และฐานะทางสังคมสูงขึ้น อันเป็นผลมาจากการขยายตัวของระบบเศรษฐกิจแบบตลาดและการเปลี่ยนแปลงไปสู่ความ ทันสมัยที่หลังไหลเข้าสู่สังคมของชาวพวน

รายงานสังคมศาสตร์ โครงการวิจัยระบบการทำฟาร์ม มหาวิทยาลัยขอนแก่น (2529) ได้ศึกษาประวัติศาสตร์หมู่บ้านคำม่วง ตำบลบ้านค้อ อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น และพบการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญๆ ของหมู่บ้าน พอสรุปได้คือหมู่บ้านคำม่วงเกิดจากการที่ชาวบ้านจากหลายจังหวัดในภาคอีสานอพยพมาอยู่ร่วมกันเป็นชุมชน การที่ชาวบ้านเริ่มปลูกปอ และมันสำปะหลังทำให้มีการถางป่ารอบ ๆ หมู่บ้าน เพื่อใช้พื้นที่ดินปลูกพืชเศรษฐกิจดังกล่าว และมีผลกระทบโดยตรงต่อการลดปริมาณลงของป่าไม้รอบ ๆ หมู่บ้าน

สมศักดิ์ ศรีสันติสุข และคณะ (2530, 2532) ศึกษาเปรียบเทียบการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ การเมือง สังคมและวัฒนธรรม ในชุมชนชาติพันธุ์ต่าง ๆ ได้ข้อค้นพบ ซึ่งสามารถสรุปผลการวิจัยได้ดังนี้ คือ ระบบเศรษฐกิจของชุมชนชาติพันธุ์ ได้เปลี่ยนแปลงจากระบบเศรษฐกิจแบบยังชีพเป็นระบบเศรษฐกิจแบบการค้า ลักษณะของผู้นำชุมชนไม่จำเป็นต้องเป็นผู้ที่มีศีลธรรม และเป็นผู้อาวุโสเหมือนกับลักษณะของผู้นำในอดีต ผู้นำได้กลายเป็นตัวแทนของรัฐมากขึ้น ส่วนการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมพบว่า การเปลี่ยนแปลงในระบบครอบครัวและเครือญาติเป็นไปแบบค่อยเป็นค่อยไป กล่าวคือ ความสัมพันธ์ระหว่างเครือญาติในชุมชนชาวเขมร และไทยลาวไม่แน่นแฟ้นเหมือนในอดีต ในขณะที่ชุมชนชาวไทยดำยังมีความสัมพันธ์ของเครือญาติที่แน่นแฟ้นเหมือนเดิม สำหรับในชุมชนชาวกวยและญ้อ พ่อแม่มีบทบาทน้อยลงในการอบรมเลี้ยงดู และการเลือกคู่ครองของบุตรปัจจัยที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงประกอบด้วย ปัจจัยภายนอกอันได้แก่ปัจจัยทางด้านสาธารณสุข การแพร่กระจายทางวัฒนธรรม การแพร่กระจายของอำนาจรัฐ ปัจจัยทางด้านสื่อสารมวลชน และปัจจัยภายในที่สำคัญคือ ปัจจัยด้านนิเวศวิทยา ด้านชาติพันธุ์ ด้านบุคลิกภาพ ด้านความเชื่อและประเพณี

ไพโรจน์สโมสรและคณะ (2531) ได้ศึกษาการเปลี่ยนแปลงของหมู่บ้านในภาคอีสานและรูปแบบงานพัฒนาที่เหมาะสม โดยเลือกหมู่บ้าน 3 แห่ง เป็นการศึกษาหมู่บ้านทั้ง 3 นี้ มีความแตกต่างกันในด้านของระยะทางที่หมู่บ้านอยู่ห่างจากตัวเมือง และผลกระทบของโครงการของรัฐที่เข้าไปดำเนินการในหมู่บ้าน ผลของการศึกษาตามโครงการนี้สรุปได้ว่าแต่เดิมเศรษฐกิจของหมู่บ้านเป็นเศรษฐกิจที่เน้นการผลิตแบบพอยังชีพโดยให้ปัจจัยการผลิตที่สำคัญคือ ที่ดิน แรงงาน และทรัพยากรธรรมชาติประกอบกันในกระบวนการการผลิตทางเกษตรกรรม และหัตถกรรม ต่อมาระบบเศรษฐกิจของหมู่บ้านได้เปลี่ยนแปลงไปเป็นระบบเศรษฐกิจแบบการค้า ซึ่งการผลิตของชาวบ้านต้องพึ่งพิงตนเองได้น้อยลง ชาวบ้านอยู่ในฐานะที่เสียเปรียบยากจนและประสบกับภาวะการเป็นหนี้สิน นอกจากนี้ทรัพยากรธรรมชาติยังถูกทำลายร่อยหรอลง ในด้านการปกครองและสังคมพบว่า หมู่บ้านได้ถูกแทรกแซงจากระบบการปกครองภายนอกมากขึ้น บทบาทอย่างถูกแทนที่โดยองค์การของทางราชการ คณะผู้วิจัยได้เสนอว่าแนวทางการพัฒนาที่เหมาะสมนั้นน่าจะเน้นที่กระบวนการและให้ชาวบ้านได้มี

ส่วนร่วมในการศึกษาประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมของชุมชน เพื่อจะได้สามารถแยกแยะจุดดี จุดด้อยของวัฒนธรรมใหม่ที่ไหลบ่าเข้ามายังชุมชน และวัฒนธรรมของชุมชนเองอันจะเป็นพื้นฐานในการพิจารณาว่าสิ่งใดควรรักษาไว้ปรับเปลี่ยนหรือละทิ้งไป สำหรับสิ่งที่ชุมชนต้องรักษาไว้ได้แก่การพึ่งพิงตนเองในด้านต่าง ๆ และการจัดความสัมพันธ์ทางสังคมที่ชาวบ้านมีการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ซึ่งจะมีผลอย่างมากต่อการเพิ่มพูนศักยภาพในการพัฒนาของชุมชนให้เพิ่มมากขึ้น

ระเบียบวิธีวิจัย

ลักษณะของการวิจัย

การวิจัยเรื่องการเปลี่ยนแปลงและรูปแบบการพัฒนาของหมู่บ้านในเขตป่าไม้เป็นการวิจัยภาคสนามที่ใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพเป็นหลัก โดยนักวิจัยของโครงการได้เข้าไปอาศัยอยู่ในหมู่บ้าน เพื่อเก็บรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจ การเมือง สังคมและวัฒนธรรมและลักษณะของการพัฒนาที่เกิดขึ้นในหมู่บ้าน โดยรวบรวมรายละเอียดของโครงการ วิธีดำเนินโครงการและผลที่เกิดจากการดำเนินโครงการซึ่งอาจเป็นโครงการพัฒนาที่หน่วยงานภายนอกนำเข้าไปดำเนินการในหมู่บ้าน หรือโครงการพัฒนาที่ชาวบ้านริเริ่มขึ้นเอง

ด้วยตระหนักในความจริงที่ว่า การเปลี่ยนแปลง และรูปแบบการพัฒนาย่อมเกิดขึ้นในบริบทของแต่ละหมู่บ้าน ดังนั้นการศึกษาวิจัยตามโครงการนี้จึงพยายามหาเนื้อหาสาระของการเปลี่ยนแปลงและรูปแบบการพัฒนาอันเป็นลักษณะเฉพาะของแต่ละหมู่บ้าน โดยการศึกษาวิจัยในเชิงเปรียบเทียบเพื่อค้นหาลักษณะที่คล้ายคลึงและแตกต่างของการเปลี่ยนแปลงและรูปแบบการพัฒนาของหมู่บ้านในเขตป่าไม้ที่เลือกเป็นสถานที่เก็บรวบรวมข้อมูลเพื่อนำข้อค้นพบไปประกอบการวางแผนในการดำเนินกิจกรรมมวลชนและปรับปรุงการดำเนินโครงการพัฒนาของหน่วยงานที่เกี่ยวข้องต่อไป

การเลือกพื้นที่ศึกษา

ในการศึกษาเรื่องการเปลี่ยนแปลงและรูปแบบการพัฒนาของหมู่บ้านในเขตป่าไม้นี้ คณะผู้ศึกษาได้เลือกศึกษาหมู่บ้านที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติกับหมู่บ้านที่ได้รับการจัดตั้งขึ้นโดยทางราชการ เพื่อศึกษาความคล้ายคลึงและความแตกต่างของการเปลี่ยนแปลง และรูปแบบของการพัฒนาที่เกิดขึ้นในหมู่บ้าน

ก. หมู่บ้านที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ ได้แก่ หมู่บ้านโคกสง่า ต.หนองแวง อ.หนองบัวแดง จ.ชัยภูมิ ซึ่งเป็นหมู่บ้านในเขตป่าเตรียมการสงวน

ข. หมู่บ้านที่ได้รับการจัดตั้งขึ้น ได้แก่ บ้านราษฎร์สามัคคี ต.โนนสมบูรณ์ อ.เสิงสาง จ.นครราชสีมา ซึ่งได้รับการจัดตั้งขึ้นในรูปของหมู่บ้านป่าไม้ และอยู่ในโครงการพัฒนาเสิงสาง-ครบุรี จ.นครราชสีมา

หมู่บ้านทั้ง 2 แห่งนี้ เป็นหมู่บ้านที่เลือกเป็นสถานที่ศึกษาของโครงการนำร่องวนศาสตร์ชุมชนแห่งประเทศไทย

การเก็บรวบรวมข้อมูล

การเก็บรวบรวมข้อมูลของโครงการวิจัยนี้ ใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยเก็บรวบรวมข้อมูลด้วยการสัมภาษณ์อย่างละเอียดลึกซึ้ง และการสังเกตแบบมีส่วนร่วม (Participant Observation) นักวิจัยของโครงการได้เข้าไปเก็บรวบรวมข้อมูลในหมู่บ้านที่เลือกเป็นสถานที่ศึกษาเป็นระยะเวลา 2 เดือนติดต่อกัน (เมษายน-พฤษภาคม 2531) และเข้าไปเก็บรวบรวมข้อมูลเพิ่มเติมอีกเดือนละ 1 ครั้ง จนสิ้นสุดโครงการ

การเลือกตัวอย่างเพื่อทำการสัมภาษณ์นั้น ใช้วิธีการสุ่มตัวอย่างแบบเจาะจง โดยเลือกสัมภาษณ์ ผู้ที่ให้ข้อมูลที่สำคัญ ๆ (Key Informants) ของหมู่บ้าน เช่น พระ ครู ผู้ใหญ่บ้าน คณะกรรมการหมู่บ้าน หมอธรรม ผู้อาวุโส ยาวชน พ่อค้าคนกลาง เป็นต้น

สำหรับการสัมภาษณ์ครอบคลุมประเด็นหลัก ๆ ดังนี้

1. สภาพทั่วไปของหมู่บ้าน
2. ประวัติการตั้งถิ่นฐานของหมู่บ้าน
3. การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมของชุมชน
 - สถาบันของชุมชน
 - การรวมกลุ่มทางสังคม
 - พื้นฐานความเชื่อ ขนบธรรมเนียมและประเพณี
4. การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ
 - โครงสร้างทางอาชีพของชุมชน
 - ระบบการผลิต
 - ปัจจัยการผลิต
 - ระบบการตลาดของผลผลิตทางการเกษตร
5. การเปลี่ยนแปลงทางการเมือง
 - โครงสร้างอำนาจของหมู่บ้าน : ผู้นำที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ
 - การควบคุมทางสังคมและการผ่อนคลายความขัดแย้ง
 - บทบาทของกลุ่มผู้อาวุโส

6. การพัฒนาของหมู่บ้าน

- โครงการพัฒนาที่ดำเนินการโดยหน่วยงานภายนอก
- โครงการพัฒนาที่ชาวบ้านริเริ่มขึ้นเอง

การวิเคราะห์ข้อมูล

การวิเคราะห์ข้อมูลตามโครงการวิจัยนี้แบ่งออกเป็น 2 ส่วนคือการวิเคราะห์ข้อมูลเฉพาะกรณีศึกษาและการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงเปรียบเทียบ

ก. การวิเคราะห์ข้อมูลเฉพาะกรณีศึกษา เป็นการวิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงและรูปแบบการพัฒนาที่เกิดขึ้นในหมู่บ้านป่าไม้ และหมู่บ้านที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติและอยู่ในเขตป่าเตรียมการสงวน ซึ่งสามารถศึกษารายละเอียดได้จาก

ดารารัตน์ เมตตาริกานนท์ และวิยุทธ์ จำรัสพันธุ์ รายงานการวิจัยเรื่องการเปลี่ยนแปลงและรูปแบบการพัฒนาของหมู่บ้านป่าไม้ : ศึกษาเฉพาะกรณีบ้านราษฎร์สามัคคี ต.โนนสมบูรณ์ อ.เสิงสาง จ.นครราชสีมา ขอนแก่น : โครงการวิจัยวนศาสตร์ ชุมชน, 2532

ชลิต ชัยครรชิต และวิยุทธ์ จำรัสพันธุ์ รายงานการวิจัยเรื่องการเปลี่ยนแปลงและรูปแบบการพัฒนาของหมู่บ้านในเขตป่าเตรียมการสงวน ศึกษาเฉพาะกรณี บ้านโคกสง่า ต.หนองแวง อ.หนองบัวแดง จ.ชัยภูมิ ขอนแก่น : โครงการวิจัยวนศาสตร์ชุมชน, 2532

ในการวิเคราะห์ข้อมูลนี้โครงการฯ ได้จัดประชุมเพื่อเสนอผลการวิจัยโดยเรียนเชิญผู้เชี่ยวชาญมาวิจารณ์ผลงานการวิจัย และให้ข้อคิดในการปรับปรุงรายงานการวิจัยด้วย

ข. การวิเคราะห์ข้อมูลเชิงเปรียบเทียบ เป็นการวิเคราะห์ข้อมูลโดยอาศัยข้อมูลจากการวิเคราะห์ในข้อ ก. เพื่อศึกษาหาความคล้ายคลึงและความแตกต่างของการเปลี่ยนแปลงและรูปแบบการพัฒนาที่เกิดขึ้นในหมู่บ้านทั้ง 2 แห่ง และเพื่อหาข้อสรุปเชิงสมมติฐาน ซึ่งอาจจะได้รับการทดสอบในโอกาสต่อไป

การนำเสนอรายงานการวิจัย

รายงานการวิจัยนี้ เป็นการวิเคราะห์เชิงเปรียบเทียบกรณีศึกษา การเปลี่ยนแปลงและรูปแบบการพัฒนาของหมู่บ้านในเขตป่าไม้ 2 กรณีศึกษา โดยแบ่งการเสนอเป็น 5 บทคือ ในบทที่หนึ่ง เป็นบทนำที่กล่าวถึงความเป็นมาของปัญหา วัตถุประสงค์ แนวคิดในการวิจัย และรายละเอียดเกี่ยวกับระเบียบวิธีวิจัยที่ใช้ในการดำเนินการวิจัยตามโครงการนี้ บทที่สองและสาม

เป็นการนำเสนอกรณีศึกษาการเปลี่ยนแปลงและรูปแบบการพัฒนาของหมู่บ้านป่าไม้ และหมู่บ้านในเขตป่าเตรียมการสงวนตามลำดับ บทที่สี่ เป็นการวิเคราะห์เชิงเปรียบเทียบการเปลี่ยนแปลงและรูปแบบการพัฒนาของหมู่บ้านทั้งสองแห่ง โดยนำเสนอข้อที่คล้ายคลึงและแตกต่างของการเปลี่ยนแปลง และลักษณะการพัฒนาที่เกิดขึ้นในหมู่บ้านทั้งสองแห่ง บทที่ห้า เป็นการอภิปรายผลการศึกษาในภาพรวม พร้อมทั้งนำเสนอข้อสรุปเชิงสมมติฐานและข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัย